

POSTSOCIJALISTIČKA URBANA TRANSFORMACIJA BANJA LUKE

Mira Mandić^{1*}

¹Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodno-matematički fakultet, Mladena Stojanovića 2, 78000 Banja Luka, Republika Srpska, BiH

*Autor za korespondenciju, email: mira.mandic@pmf.unibl.org

Sažetak. Savremeni urbani koncept Banje Luke početkom 21. vijeka uspostavlja se u uslovima postsocijalističkog društva. tzv. tranziciji. Urbani prostor postaje poligon preplitanja različitih interesa te odražava ukupne društvene prilike. Novi društveni odnosi mijenjaju pristup planiranju urbanog razvoja (ekonomskog, socijalnog, infrastrukturnog, prostornog). U planiranju prostora grada sukobljavaju se interesi pojedinih društvenih grupa. Novouspostavljene fizičke strukture dugoročno mijenjaju urbani koncept i aktuelizuju problem efikasnog i pravičnog upravljanja urbanim prostorom i uspostavljanja održivih urbanih struktura u funkciji ukupnog razvoja. Rad aktuelizira različite aspekte savremene transformacije urbanog prostora Banje Luke s kritičkim osvrtom na uspostavljenju praksu i urbane strukture, te ukazuje na probleme socioekonomskog razvoja i prostorno-funkcionalne organizacije proizašle iz stihijskog razvoja i sukoba različitih interesa u postsocijalističkom društvu.

Ključne riječi: Banja Luka, urbani razvoj, urbani prostor, postsocijalizam, transformacija.

UVOD

Demografski najveće i funkcionalno najrazvijenije urbano središte Republike Srpske (RS) Banja Luka ima kontinuitet postojanja od rimskog perioda. Drugi je grad po veličini i razvijenosti u Bosni Hercegovini (BiH). Nastala na političkom i kulturno-civilizacijskom čvoru Balkana, Banja Luka baštini različite kulturne uticaje, hrišćanske i orijentalne, ispoljene u morfofizionomiji i kulturno-istorijskom nasljeđu grada. Geopolitičke, fizičkogeografske i saobraćajnogeografske komponente geografskog položaja uticale su na kontinuiranost egzistiranja vojnih, upravnih i trgovačkih funkcija. Navedene funkcije definisale su dinamiku urbanog razvoja Banje Luke i ulogu u širem geoprostoru (Mandić, 2013). Smjene državnih uprava (turske, austrougarske, Kraljevine SHS – Kraljevine Jugoslavije, SFR Jugoslavije i od kraja prošlog vijeka BiH) i društvenih sistema (feudalnog, kapitalističkog, socijalističkog, postsocijalističkog) manifestovale su se u razvoju struktura društva i urbanog prostora Banje Luke. Diskontinuitet kulturno-istorijskog i

političkogeografskog razvoja uticao je na pristupe urbanom planiranju, funkcije javnog prostora i uloge pojedinih društvenih gupa u njegovom formiranju.

Socijalistički period razvoja u drugoj polovini 20. vijeka predstavlja period najintenzivnijeg urbanog razvoja Banje Luke. Pokrenut je procesom industrijalizacije i nasilno prekinut 90-ih godina prošlog vijeka dezintegracijom SFR Jugoslavije (SFRJ) i građanskim ratom. Na prostoru BiH u kratkom periodu paralelno se odvijalo izdvajanje iz SFRJ, građanski rat, urušavanje socijalističkih društvenih odnosa i uspostavljanje liberalne kapitalističke ekonomije. Navedeni procesi, praćeni dinamičnim migracijama stanovništva, reflektovali su se na socioekonomski, prostorni i kulturni razvoj urbanih središta, među njima i Banje Luke. Transformacija socijalističkog društvenog sistema u tržišno orjentisani kapitalizam manifestuje se promjenom vlasničke strukture, odnosno privatizacijom državnih i društvenih dobara, deindustrijalizacijom privrede, socijalnim raslojavanjem, decentralizovanim i parcijalnim planiranjem. Navedeni, procesi odvijaju se uglavnom stihijski, slabe bazne funkcije i mijenjaju se urbane strukture. Urbana središta postaju poligon političkog, ekonomskog i socijalnog raslojavanja. U političkoj i naučnoj terminologiji ovi procesi popularno su nazvani „društvenom tranzicijom,“ a period „postsocijalizmom“. U novouspostavljenim društvenim odnosima formiraju se nove društvene grupe i favorizuju pojedinačni interesi ispred opštih. Kao najveće urbano središte entiteta Republike Srpske (RS), Banja Luka je reprezent navedenih procesa.

Dakle, u fokusu ovog rada jesu postsocijalistička transformacija urbanog prostora i društva i novouspostavljene urbane prakse u raspolaganju javnim prostorom grada. Navedeni procesi aktuelni su u bivšim socijalističkim zemljama, te se prvi radovi o problemima urbanog razvoja javljaju u Češkoj, Poljskoj, Mađarskoj (Sykora, 1998; Domanski, 2000; Kovacs, 1994). Problemi razvoja postsocijalističkih društava tek su početno naučno tretirani, uglavnom s aspekta ekonomije i sociologije, a tek marginalno iz ugla geografske nauke. U radu se geografsko-istorijskim i analitičko-komparativnim metodom s teorijskog aspekta pokušavaju sagledati razlike u pristupu urbanom planiranju u funkciji zadovoljavanja osnovnih životnih potreba stanovništva grada u periodu socijalističkog i postsocijalističkog planiranja. U zaključku se daje kritički osvrt na novouspostavljeni urbani koncept i društvene grupe, kao aktere modelovanja savremene Banje Luke. Radom se sagledavaju posljedice sukoba pojedinačnih i opštih interesa u javnom prostoru grada i karakter urbanog razvoja, te predstavlja početni korak u izučavanju postsocijalističke transformacije grada.

GRAD KAO SLOŽEN I DINAMIČAN PROSTORNI SISTEM

Grad Banja Luka, kao regionalni i nacionalni urbani sistem, kordiniše i usmjerava ukupne razvojne procese u Republici Srpskoj (ekonomske, demografske, socijalne, političke, kulturne). Grad je produkt ukupnosti teritorijalnog kapitala regije, pa se o velikim urbanim sistemima govori kao o „zgnusutoj regiji“ (Vresk, 2002). Posmatrano s aspekta demografskog potencijala, kulturnih i uopšte društvenih odnosa, grad je pokazatelj društvene strukturiranosti i odnosa uspostavljenih između društvenih grupa. Grad je prostor velike koncentracije funkcija diferenciranih lokacijskih zahtjeva. Ukupnost urbanih struktura i njihova prostorno-funkcionalna organizacija odražavaju stepen uređenosti i karakter urbanog

razvoja. Konstantan demografski i funkcionalni razvoj povećavaju potrebe za urbanim prostorom, zbog čega je nužna racionalizacija njegove raspodjele. Efikasan i dugoročno održiv urbani razvoj pretpostavlja uspostavljanje ravnoteže između potreba društvenih grupa i izgrađenosti prostora za zadovoljavanje njihovih osnovnih životnih potreba (rad, stanovanje, obrazovanje, kulturne potrebe, snabdijevanje, odmor, komuniciranje).

Prelazak sa državnog centralizovanog planiranja u periodu socijalizma, fokusiranog na javni interes (radna mjesta, stambeni fond, javne usluge, fizička infrastruktura) na tržišno orijentisano raspolaganje gradskim prostorom, rezultira socijalnim, funkcionalnim i ekološkim konfliktima. „Masovno se stvara novi poslovni prostor“ (Goler i Lehmeier, 2012). Društveno favorizovane političke i ekonomske grupe glavni su akteri urbanog planiranja. Pojedinačni interesi potiskuju opšte potrebe i dovode u pitanje održivost pojedinih novouspostavljenih urbanih struktura. Usklađivanje urbanog razvoja s potrebama savremenog društva pretpostavka je održivog privrednog i socijalnog, te posredno demografskog i kulturnog razvoja, a indirektno i političke stabilnosti.

Savremeni grad predstavlja složen sistem fizičkih i društvenih struktura. Fizičke strukture čine prirodni i tehnički sistemi. Prirodni sistemi definišu uslove naseljavanja i privređivanja preko geostrukture, karakteristika reljefa, klimatskih, hidroloških i biogeografskih prilika. Tehnički sistemi (saobraćajnice, elektrotehnički, vodovodni, kanalizacioni, toplifikacioni, telekomunikacioni sistemi fizičke infrastrukture) razvijaju se u skladu s dostignutim naučno-tehnološkim i ekonomskim razvojem, stepenom infrastrukturnih ulaganja i nivoa planskog uređenja u funkciji poboljšanja urbane uređenosti i uslova života u gradu. Društvene sisteme tvore demografske i socioekonomske strukture i društvena infrastruktura kvartarnog sektora djelatnosti (obrazovanje, kultura, zdravstvo, socijalne i administrativne usluge). Pokazatelj su dostignutog stepena privrednog i kulturnog razvoja, dostupnosti javnih usluga i odražavaju kvalitet kulturnog i socijalnog života. Grad je istovremeno složen ekonomski sistem vrlo strukturirane privrede sekundarnog i tercijarnog sektora, te koncentriše funkcije i ekonomsku moć. Razvijenost gradotvornih (baznih) funkcija preduslov je infrastrukturnom razvoju. Grad nije samo koncentracija stanovništva u smislu njegovog broja, već predstavlja koncentraciju intelektualne moći i radne snage na čijem se potencijalu razvijaju funkcije grada i zasniva društvena nadogradnja (stambeni fond, infrastruktura, kultura...). Grad je po više osnova vrlo osjetljiv ekosistem velike koncentracije stanovništva i aktivnosti, te je racionalno upravljanje prirodnim sistemima (vodom, zemljištem, vegetacijom) od primarnog značaja za kvalitet urbanog života i zdravlje stanovništva.

Razvijenost urbanih struktura (funkcionalnih, demografskih, tehničkih, prostornih) pokazatelj je dostignutog stepena naučno-tehnološkog, ekonomskog, socijalnog, kulturnog, urbanističkog i institucionalnog razvoja, te odražava uređenost društvenog sistema. Razvijene urbane strukture istovremeno su i faktor razvoja. Grad je pokretač razvojnih procesa u svom okruženju. Socijalni prostor grada (društvo) odražava socijalne i kulturne prilike i društvene odnose uopšte. Predstavlja prostor javnog djelovanja, sučeljavanja i takmičenja u kojem nastaju nove urbane strukture, kao posljedica ispoljavanja aktivnosti pojedinih društvenih grupa. Dakle, i u urbanom prostoru Banje Luke potvrđuje se davno uočena pojava da između socijalne strukture i strukture naselja postoji korelacija (Jashe, 1973. u Ruppert i sar., 1977). Djelovanje društvenih grupa uslovljeno je motivima, te je motivacija osnovni faktor

vrednovanja prostora i formiranja novih prostornih struktura. Tranziciona društva u fazi su orijentacije na tržišnu ekonomiju, te se urbana transformacija Banje Luke odvija motivisana akumulacijom kapitala.

JAVNI PROSTOR U SOCIJALIZMU I TRANZICIJI DRUŠTVENOG SISTEMA

Termin „tranzicija društvenog sistema“ ne kvalifikuje promjene društvenog sistema, već označava polazne tačke i cilj. Tranzicija je „privremena etiketa koja se koristi dok društveni sistemi ne dostignu neki poznati tip društva“ (Pickvance, 2002). Dakle, postsocijalistička društva u fazi su transformacije institucionalnog sistema i društvenih struktura s različitim ispoljavanjem tranzicionih procesa i uspostavljanja novih modela ekonomskog i društvenog razvoja, koji se uglavnom odvijaju bez jasne predstave o konačnom modelu i posljedicama nastalih društvenih promjena. Početna faza tranzicije i socijalne diferencijacije na prostoru BiH/RS odvijala se u pravno, ekonomski i politički nestabilnim društvenim uslovima. Elementi kolektivnog života, na osnovu kojih je u socijalizmu formirana mentalna mapa urbanih sredina kao socijalno, etničko i kulturološko jedinstvo u heterogenosti, intenzivno se transformiše u novu društvenu morfologiju. Smatrajući „društvenu morfologiju anatomijom društva“, Dirkem „je shvata kao moralizirajuću snagu kolektivnog života“ (Vujović i Petrović 2005). Upravo isticanje individualnog iznad kolektiviteta karakteriše osnovnu promjenu u svijesti stanovništva materijalizovanu posljednjih godina u urbanim strukturama.

Urbani koncept savremene Banje Luke uspostavljen je u periodu socijalističkog razvoja s ekonomskom osnovom na industriji (oko 43,6% zaposlenih 1990) i velikom diverzifikacijom tercijarno-kavartarnog sektora. Urbanističkim planom 1975. godine definisana je prostorno-planska osnova urbanog razvoja do kraja 20. vijeka za potrebe oko 200 000 stanovnika. Prostorno-funkcionalna organizacija zasnivala se na uglavnom homogenim zonama namjene gradskog zemljišta. Izdvojene su industrijske zone i kompleksi, administrativne i kulturne funkcije locirane su u centru grada, a javne usluge distribuirane po stambenim četvrtima. Formirane poslije zemljotresa 1969. godine, stambene četvrti kolektivnog tipa stanovanja, Starčevica i Borik, zbog kvaliteta stanovanja i infrastrukturne izgrađenosti (dječiji vrtić, škola, dom zdravlja, pošta, igrališta, zelene površine), smatrane su u vrijeme nastanka najhumanijim stambenim naseljima tadašnje Jugoslavije. Dijelove grada nastale u procesu suburbanizacije (Lauš, Petrićevac...) karakterisao je individualni tip stanovanja i slabija infrastrukturna opremljenost. Urbanistički plan definisao je pravce privrednog i prostornog razvoja, infrastrukturne potrebe stanovništva i dinimaku njihove realizacije na prostoru površine 140 km² (Urbanistički plan Banja Luka, 1975).

Građanski rat (1992–1995) prekinuo je privredni razvoj i pokrenuo nove društvene procese. Migracije stanovništva u periodu građanskog rata bile su dinamične. Obuhvatile su oko 70 000 stanovnika, oko 1/3 sadašnjeg stanovništva Banje Luke s koncentracijom naseljavanja uglavnom u prigradskim naseljima periurbanog prstena grada (Marinković, 2005). Uslovi stanovanja i ukupni socijalni status izbjegličke populacije predstavljaju početak socijalne diferencijacije s jasnom manifestacijom u urbanoj strukturi. Velike potrebe

za stambenim fondom i infrastrukturom u uslovima ograničenih ekonomskih mogućnosti rezultirale su kompromisnim rješenjima i individualnom inicijativom. Velike promjene nastaju u periurbanom prostoru koji je izvan obuhvata Urbanističkog plana iz 1975. godine, te nastaju nove fizičke strukture bez urbane regulacije. Nedostatak novog urbanističkog plana, oko čijeg rješenja se ne postiže dogovor, u praksi se rješava dokumentom nižeg reda, odnosno regulacionim planovima koji parcijalno tretiraju dijelove urbanog prostora.

Tranzicija društvenog sistema predstavlja društveni okvir u kojem se odvija socijalna diferencijacija društva, ekonomski, socijalno, prostorno i kulturno transformiše grad. Denacionalizacijom urbanog zemljišta i tržišno orijentisanom politikom razvoja počinje urbana transformacija. U procesu nekontrolisane privatizacije industrijskog sektora oslabjela je privredna osnova grada, a više hiljada radnika ostalo je bez posla. U drugoj deceniji 21. vijeka udio zaposlenih u industriji opao je na oko 17% u ukupnoj zaposlenosti s negativnom refleksijom na socijalni status zaposlenih u ovom sektoru (Statistički godišnjak, 2015). Slabljenje baznih funkcija grada umanjilo je ulaganja u infrastrukturni razvoj. Prestala su ulaganja države u stambeni fond. Kolektivni tip stanovanja prepušten je privatnom sektoru koji reguliše tržište nekretnina. Stambeni i stambeno-poslovni kompleksi lišeni su zelenih i rekreativnih površina koje se transformišu u javne parkinge. Industrijske zone i kompleksi predmet su zakupa privatnih poduzetnika i prenamijenjeni u trgovačke i druge uslužne funkcije, dok je dio devastiran i predstavlja urbane braunfilde. Globalni proces tercijarizacije utiče na transformaciju morfofizionomije grada, te se u stambene zone i duž saobraćajnih koridora interpoliraju novi prodajni i skladišni objekti. Gustine izgrađenosti povećavaju se, posebno u centru grada, te doprinose urbanoj kompaktnosti (Milojević, 2015). Nova izgradnja predstavlja urbanu obnovu centra grada i razvoj poslovnih funkcija oslonjenih na ulicu Veselina Masleše, koja predstavlja poslovni centar grada. Novom izgradnjom smanjuje se udio zelenih površina.

Nova uloga Banje Luke u dejtonskoj organizaciji BiH i tranzicioni procesi utiču na koncentraciju funkcija tercijarno-kvartarnog sektora. Urbani prostor, oko 190 km² površine i oko 180 000 stanovnika (2013. god.), koncentriše oko 14% stanovništva Republike Srpske. Zapošljava u trgovini oko 24%, bankarstvu i finansijama 54%, poslovima nekretnina 40%, državnoj upravi 33%, građevinarstvu 21% od ukupno zaposlenih u navedenim sektorima djelatnosti Republike Srpske 2008. godine (Statistički godišnjak, 2008). Navedene djelatnosti jedan su od faktora urbane transformacije i trebaju specifične lokacijske uslove. Privatizacijom sekundarnog i tercijarnog sektora, djelimično i kvartarnog (obrazovanje, zdravstvo), formirane su nove društvene grupe. Njihovi zahtjevi za radnim, stambenim, prostorom za odmor i rekreaciju, investiranjem i umnožavanjem kapitala konstantno rastu te „investitori“ ofanzivno ulaze u javni prostor grada (uglavnom gradski centar i duž glavnih saobraćajnica) iz kojeg potiskuju društveno marginalizovane socijalne grupe i djelatnosti. Tercijarizacija privrede utiče na porast cijene zemljišta duž saobraćajnih koridora. Teorija Dejvida Harvija (David Harvey), kritičara kapitalizma, po kojoj je grad produkt finansijske i političke oligarhije i lokalne birokratije, posljedica prostorne i socijalne raspodjele viška vrijednosti (Harvey, 2015), ima punu potvrdu u urbanom razvoju postsocijalističke Banje Luke i aktuelizuje Habermasove rasprave o problemu čovjeka i institucija.

Novouspostavljeni društveni odnosi apostrofiraju neomarksističku regulacionu teoriju nastalu u Francuskoj 70-ih godina 20. vijeka po kojoj tržište uništava solidarnost u društvu.

Živjeti u zajednici podrazumijeva više aspekata: biosocijalni, socijalnopsihološki, društvenopolitički, etnički, društveno-religijski, kulturni i socijalni koji ispoljavaju slabljenje kolektiviteta i naglašavaju diferenciranost društva. Antički trg, kao javni prostor na kojem se manifestuje pravo svih slobodnih građana, sloboda i demokratije, postaje nedostižni ideal. Javni prostor grada predstavlja fizički prostor u kojem se utvrđuju fizičke i kulturološke granice, kao i granice kolektivnih i ličnih sloboda i prava korištenja prostora. Obuhvata ulice, pješačke i biciklističke staze, parkirališta, stajališta, parkove, sportske terene, igrališta, sportske dvorane, bazene, otvorene i zatvorene prostore, trgovačke centre, institucije kulture i zdravstva. Njegov karakter definisan je na osnovu namjene, odnosno aktivnosti koje se u njemu odvijaju. Pokazatelj je društvenih prilika i uglavnom isključuje socijalno marginalizovane društvene grupe. U tržišnim odnosima javni prostor nema mogućnosti da dostigne svoj ideal da bude jednako dostupan svim građanima. Razvijena društva preoblikuju i „proizvode“ prostor u društveno korisnu kategoriju, pri čemu demokratski i socijalno orjentisana društva teže da stvoreni korisni prostor „otvaraju“ svojim građanima. Dakle, formiranje javnog prostora treba kompleksan pristup planiranju i razvijenu svijest o pravu svih stanovnika grada na kvalitetan život u gradskom prostoru.

Socijalna diferencijacija stanovništva Banje Luke odvijala se brzo pod kumulativnim uticajem ratnih dešavanja i posljedica načina provođenja privatizacije. Formiranjem sloja naglašeno bogatog stanovništva, čija društvena aktivnost korespondira između politike i privatnog preduzetništva, stvoreni su uslovi za uspostavljanje monopola nad gradskim prostorom preko uticaja na definisanje pravno-normativnih okvira urbanog razvoja. Slabi uticaj države na proces planiranja. Uključivanje više aktera u donošenje odluka o pravcima razvoja: državne institucije, lokalne zajednice, investitori, planerski uredi, nevladine organizacije, daje privid transparentnosti u procesu odlučivanja, dok u praksi predstavlja konfuziju i priliku za realizaciju individualnih interesa. Lokacioni uslovi definisali su prioritetne ciljeve u transformaciji vlasničke strukture iz državne u privatnu svojinu u cilju dobijanja najpovoljnijeg prostora za pojedine profitabilne djelatnosti. Promjena vlasničke strukture najčešće je istovremeno i promjena namjene zemljišta, čime se mijenja prostorno-funkcionalna organizacija urbanog prostora (prenamjena prostora Poljoprivredne škole, planiranog zoo-vrta, Banjalučkog polja...).

Urbana izgradnja i rekonstrukcija prvo su obuhvatile neizgrađene površine, devastirane objekte i proizvodne pogone, te su u početnoj fazi predstavljale svojevrstu reurbanizaciju (Mandić, 2013). Podmlađen je stambeni fond i izgrađeni reprezentativni objekti uslužne namjene, uglavnom poslovni i trgovački centri. Izgradnja stambeno-poslovnih kompleksa tržišno je orjentisana i dostigla je nivo iznad demografskih potreba i socijalnih mogućnosti većine stanovništva. Potražnja za novim prostorom kao investicijom ne gubi na intenzitetu, te se prenosi na zemljište dobijeno transformacijom kompleksa zemljišta bivše JNA, parkove i objekte na povoljnim lokacijama, ugrožavajući kulturno-istorijsko nasljeđe grada, zelene površine, obale Vrbasa, kao i interese pripadnika društveno marginalizovanih grupa. Pozitivan primjer prenamjene prostora u korist javne namjene predstavlja konverzija vojnog zemljišta za izgradnju zgrade Vlade RS i univerzitetskog kampusa. Privatizovano zemljište i objekti mijenjaju funkcije u skladu s interesima „investitora“, čime se „umanjuje“ pravo na grad stanovništvu koje koristi javni prostor uglavnom onoliko koliko su potrošači. Teoretičar filozofije i sociologije Anri Lefevr (Heri

Lefebvre) unio je u naučnu teoriju pojam „pravo na grad“ i definisao ga kao „pravo da stanovnik grada bude ne samo potrošač, već da donosi odluke o raspodjeli gradskih resursa“ (Lefebvre, 2009). Savremena praksa urbanog razvoja Banje Luke uspostavlja monopol pojedinaca nad pravom građana. Ulice, slobodne površine, parkovi, sportski tereni, objekti kulture i drugi objekti i površine javne namjene u procesu su „sužavanja“ pred narastajućom tendencijom umnožavanja sadržaja potrošnje. Socijalna diferencijacija, netransparentnost u donošenju odluka o prenamjeni urbanog prostora i donošenju prostorno-planske dokumentacije, te svođenje javnog života u okvire političkog djelovanja sužavaju osnovne čovjekove socijalne, intelektualne i fizičke aktivnosti, kao i ljudska prava. „Čovjek se kao slobodan manifestira u moralnosti, u povjesnosti, u svojoj estetičnosti, institucijama, utopičnosti, ali i obzirom na svoj odnos spram vremena i drugih momenata zbiljnosti“ (Burger, 2001). Dakle, svaki čovjek ima potrebu za više aspekta svog ispoljavanja i da bude aktivan subjekt, kao i moralno odgovoran za razvoj svoje zajednice. Javni prostor grada pokazatelj je društvenih odnosa postsocijalističke Banje Luke.

Kulturni pejzaž grada fizička je refleksija stepena razvijenosti i institucionalne uređenosti društva. Dakle, društvo proizvodi prostor (Sjoberg, 1965, u Ruppert i sar., 1977). Aktuelno stanje urbanog prostora Banje Luke pokazatelj je kretanja kapitala, sprege političkih i poduzetničkih grupa, glavnih aktera urbanog razvoja. Prigradski prostor formiran je u uslovima nedostatka kapitala u procesu suburbanizacije i izbjegličkih migracija i razvija se neplanski. Koncentracija mlađe populacije u suburbanim zonama grada stavlja težište na potrebe izgradnje društvene infrastrukture (ambulante, dječiji vrtići, osnovne škole, uređene rekreativne površine, kulturni sadržaji). Fizička infrastruktura treba stalna ulaganja. Izražena polarizacija urbanog razvoja između centra i periferije Banje Luke potvrđuje konstataciju da društvo proizvodi prostor. Manifestuje se u urbanoj morfofizionomiji i socijalnom razmještanju stanovništva kao posljedici prostorno diferenciranog ulaganja u urbani razvoj.

UPRAVLJANJE JAVNIM PROSTOROM

Upravljanje javnim prostorom uključuje više aspekata djelovanja: pravno-normativni, planersko-urbanistički, institucionalni, administrativni, ekonomski, socijalni, demografski, infrastrukturni, kulturološko-civilizacijski, prostorno-organizacioni, funkcionalni, ekološki, informativni, bezbjednosni. Navedeni aspekti međusobno su uslovljeni. Njihova koordinisanost pokazuje uređenost društva, efikasnost pravnih normi, razvijenost svijesti i odgovornosti, međusobnu i međugeneracijsku solidarnost i aktivnost građana i lokalnih uprava. Proces tranzicije utiče na upravljanje javnim prostorom. Atrofija baznih funkcija oslabila je ekonomsku osnovu grada, te su manja ulaganja u uređenje javnog prostora i usluga. U tržišnim odnosima gradsko zemljište izloženo je kao roba za koju se nadmeću kupci. Razvoj usluga i dostupnost javnog prostora civilizacijsko su pitanje. Problem urbane obnove, raspolaganja i „recikliranja“ zemljišta pitanje je racionalnog upravljanja urbanim prostorom, ekološke i ekonomske održivosti. Navedeni problemi tretirani su u više razvojnih dokumenata i deklaracija Evropske Unije kojima se sugerišu mjere obnove gradova: Lisabonska strategija 2002, Geteborška strategija 2003, Teritorijalna agenda 2007, Lajpciška povelja 2007 (Territorial Agenda, 2007). Problem urbane obnove aktueliziran je i u Srbiji

(Danilović i sar., 2008). Geografi, urbani sociolozi, prostorni planeri, ekonomisti... kako u svijetu, tako i s geografskog prostora bivše Jugoslavije (Tošković, D., Uzelac A., Pušić Lj., Tošić D. i dr.) sagledavaju iz različitih uglova brojne aspekte urbanog razvoja u iznalaženju prihvatljivog održivog modela.

Javni prostor dio je teritorijalnog kapitala grada konkretizovan kroz zemljište, prirodno i kulturno-istorijsko nasljeđe, funkcije koje ima, aktivnosti koje se u njemu odvijaju, turističku privlačnost, prepoznatljivost u širem regionu i osjećaj pripadnosti kolektivitetu. Kolektivna memorija, osjećaj prepoznatljivosti, pripadnosti, zajedničke odgovornosti koja se formira u socijalnom i kulturnom prostoru grada predstavljaju značajan faktor objedinjavanja njegovog stanovništva. Upravo ove komponente u funkciji javnog prostora slabe.

Finansiranje javnog prostora i usluga predstavlja socijalnu nadogradnju koja u ekonomski razvijenijim društvima dostiže visok stepen razvoja i dostupnosti. Koncentracija javnih usluga u centru grada uslovljena je većom koncentracijom stanovništva, saobraćajnom dostupnosti i međufunkcionalnom povezanosti, prvenstveno funkcija nacionalnog i regionalnog značaja (kulturne, administrativne, obrazovne funkcije). Društvena infrastruktura perifernih stambenih naselja lokalnog je značaja (Šargovac, Drakulić, Priječani, Motike, Kuljani, Debeljaci), nije u skladu s brojnošću i starosnom strukturom stanovništva i pokazatelj je nedostatka novca za njeno finansiranje. Može se zaključiti da infrastrukturna ulaganja opadaju proporcionalno udaljenosti od centra grada.

Ekonomski i pravno neuređeno tržište nekretninama i pravne regulative u pokretanju djelatnosti doprinose čestim promjenama njihove strukture. Aktivnosti neusklađene s lokacijskim uslovima povremeno proizvode ekološke rizike. Ova pojava naglašeno je izražena u bivšim industrijskim zonama (Incel) i kompleksima (Čajavec, Kosmos) gdje, uz proizvodnju, paralelno egzistiraju braunfildi i funkcije uslužno-kvartarnog sektora, od kojih neke imaju karakter javnih funkcija (obrazovne, rekreativne). Adaptacija pojedinih braunfilda (pr. Čajavec) nema viziju jedinstvene prostorne, funkcionalne, socijalne i ekološke kohezije (Milojević i Gazibarić, 2014).

Tržišni odnos prema gradskom zemljištu dovodi u sukob individualni i javni interes, te ugrožava kulturna dobra (Tvrđava Kastel, Ulica Veselina Masleše, Muzej savremene umjetnosti...). Investiranje kapitala utiče na promjene namjene prostora, čime se konstantno mijenja prostorno-funkcionalna struktura grada i iznova uspostavljanju veze i odnosi između pojedinih elemenata urbanog sistema. Prostor pokazuje funkcionalnu organizaciju društva, način života, aktivnost stanovništva, na što su ukazivali Bobek i Hartke još sredinom 20. vijeka (Ruppert i sar., 1977), pa je stepen njegove uređenosti pokazatelj uređenosti društva.

„U praksi aktuelnog planiranja na urbani razvoj se gleda parcijalno iz ugla ličnih interesa aktera njenog razvoja“ (Mandić, 2013). „Parcijalno planiranje posljedica je institucionalne i pravne neizgrađenosti i političke instrumentalizacije u oblasti planiranja“ (Mandić, 2012). Stoga je nužno uspostavljanje pravno-normativne regulative na svim nivoima i u svim segmentima planiranja. Početni korak jeste u izradi novog urbanističkog plana Banje Luke, koji se decenijama odlaže, a planiranje provodi regulacionim planovima. Upravljanje javnim prostorom jeste upravljanje ograničenim prostornim i funkcionalnim resursima, te je od vitalnog interesa za efikasno funkcionisanje grada. Njihova raspodjela mora biti ekonomična u smislu finansijskih ulaganja, vremenskog trajanja, broja korisnika i

pravedna u smislu očuvanosti izvornih vrijednosti, kulturnog identiteta i dostupnosti stanovništvu.

„Aktuelni procesi u prostorno-funkcionalnoj transformaciji grada odvijaju se do uspostave sistemskog rješenja održivog urbanog koncepta. Neizgrađenost institucija na raznim nivoima upravljanja i slab sistem pravne kontrole omogućuju slobodno djelovanje u prostoru po principu prava jačeg“ (Mandić, 2012), te ne mogu dugoročno trajati, ali svakako doprinose urušavanju urbanog identiteta i socijalnoj diferencijaciji, te slabe povjerenje u institucije.

Niska efikasnost institucija, neriješeni imovinskopravni odnosi, neažuriranost katastarsko-geodetske dokumentacione osnove, planske regulative, politička instrumentalizacija u raznim segmentima društvene prakse, nizak životni standard većine stanovnika kumulativno doprinose samoinicijativi i ispoljavanju urbane anarhije, čime se urbani prostor Banja Luke više razvija spontano nego planski.

ZAKLJUČCI

Tranzicija društvenog sistema ispoljava se kroz više društvenih procesa i odražava na raslojavanja društva, karakter urbanizacije i prostorne konflikte. Kao grad najveće koncentracije političke i finansijske moći u RS, Banja Luka je prostor dinamičnog postsocijalističkog investiranja u funkcije proizašle iz tranzicionih odnosa, te odražava ukupnost društvenih prilika tranzicionog društva. Značaj urbane aglomeracije Banja Luke za ukupni razvoj RS, položaj koji proizlazi iz ingerencija središta entiteta, političko, privredno i kulturno djelovanje u regionu čine Banju Luku najmlađim „urbanim liderom“ na Balkanu. To povećava odgovornost za pravce i karakter urbanog razvoja u svim elementima urbanih struktura, prvenstveno za njen poslovni i kulturni identitet. Uspostavljanje pravne regulative u procesu urbanog planiranja i raspolaganja prostorom grada, definisanje strateških ciljeva ekonomskog, socijalnog, kulturnog i prostornog razvoja preduslov su socioekonomske, demografske i ekološke održivosti urbanog sistema Banja Luke.

LITERATURA

- Burger, H., 2011. *Sfere ljudskoga Kant i Hegel i savremene diskusije*. Zagreb: Prometej.
- Danilović, K., Stojkov, B., Zeković, S., Gligorijević, Ž., Damjanović, D., ur., 2008. *Oživljavanje braunfilda* (priručnik za donosioce odluka i profesionalce). Beograd: PALGO Centar.
- Domanski, H., 2000. *On the Verge of Covergence*. Budampest: CEU Press.
- Goler, D., Lehmeier, H., 2012. From Post-socijalist Tranzition to Globalisation and Europeanisation Metropolitan Development in Belgrade, Bucharest and Sofia. *Collection of Papers – Faculty of Geography at University of Belgrade*, 60, str.33-48.
- Harvey, D., 2015. *Rebel Cities From the Right to the City to the Urban Revolution*. 1st edition. London: Verso.

- Kovacs J., 1994. A City at the Crossroads: Social and Economic Change in Budapest. *Urban Studies*, 31(7), str.1081–109. <https://doi.org/10.1080/00420989420080961>.
- Lefebvre, H., 2009. *State. Space. World: Selected Essays*. Minneapolis: University of Minesota Press.
- Mandić, M., 2012. Karakteristike savremenog urbanog razvoja Banje Luke. *Demografija*, 9, str.167–179.
- Mandić, M., 2013. *Karakteristike urbanog razvoja Banje Luke – savremena prostorno-funkcionalna transformacija grada*. Banja Luka: Geografsko društvo Republike Srpske.
- Marinković, D., 2005. *Demografski problem procesa izbjeglištva u Republici Srpskoj*. Banja Luka: Geografsko društvo Republike Srpske.
- Milojević, B., Gazibarić, M., 2014. Brownfield Regeneration Problems in the Republic of Srpska and Guidelines for their Overcoming – Case Study of Industrial Complex „Rudi Čajavec“ in Banja Luka. Zbornik radova, Međunarodna naučna konferencija *Browninfo 2014*. Banja Luka, BiH, 6-7.11.2014. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Arhitektonsko-građevinsko-geodetski fakultet, str.129–137.
- Milojević, B., 2015. *Gradovi u promjenama*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Arhitektonsko-građevinsko-geodetski fakultet.
- Pickvance, S., 2002. State Socijalism. Post-socijalism and their Urban Patterns: Theorizing the Central and Eastern European Experience. U: J. Eade i C. Mele, ur. 2002. *Understanding the City*. Oxford: Blackwell. pp.183–203. <https://doi.org/10.1002/9780470693582.ch9>.
- Ruppert, K., Schaffer, F., Maier, J., Paesler, R., 1977. *Sozialgeographie*. Braunschweig: Georg Westermann Verlag.
- Statistički godišnjak Republike Srpske, 2008. Banja Luka: Republički zavod za statistiku.
- Statistički godišnjak Republike Srpske, 2015. Banja Luka: Republički zavod za statistiku.
- Sykora, I., 1999. Process of Social Differentiation in Post-communist Prague. *Hosing Studies*. 14(5), str.679–701. <https://doi.org/10.1080/02673039982678>.
- Territorial Agenda, 2007. Territorial Agenda of the European Union: Towards a More Competitive and Sustainable Europe of Diverse Regions – Agreed at the occasion of the Informal Ministerial Meeting on Urban Development and Territorial Cohesion on 24 / 25 May 2007. Dostupno na http://www.bmvbs.de/Anlage/original_1005295/Territorial-Agenda-of-the-European-Union-Agreed-on-25-May-2007-accessible.pdf. [Pristupljeno 02.02.2019.].
- Urbanistički plan Banja Luka, 1975. Banja Luka: Urbanistički zavod.
- Vujović, S., Petrović, M., 2005. *Urbana sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vresk, M., 2002. *Grad i urbanizacija*. Zagreb: Školska knjiga.

Primljeno 11. 03. 2019.
Prihvaćeno 04. 06. 2019.